

Derleyen
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA
Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm

İletişim Yayınları 3104 • Tarih Dizisi 158
ISBN-13: 978-975-05-3241-2
© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Üsküp'te 1910 yılında yapılan
1 Mayıs kutlaması (*İştirak* dergisi)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Osmanlı'da Marksizm ve Sosyalizm

Yeni Kuşak alışmalar

*Aris Mahir'e
ve akıntıya karşı kürek çekenlere...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

AKINTIYA KARŞI KÜREK ÇEKMEK

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA.....7

OSMANLICA MARKSİZM

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA.....13

KIZILLAŞAN TÜRKLER: OSMANLI'DA ERKEN TÜRK SOSYALİZMİ (1904-1910)

İ. ARDA ODABAŞI.....57

SOSYAL DEMOKRASİDEN

DEVRİMCİ SENDİKALİZME: MEŞRUTİYET İSTANBUL'UNDA BİR İŞÇİ ÖRGÜTÜNÜN EVRİMİ

STEFO BENLİSOY.....123

SOSYAL DEMOKRAT HINÇAK PARTİSİ'NİN İSTANBUL ÖĞRENCİ BİRLİĞİ VE DERGİSİ GAYDZ (1911-1914)

YAŞAR TOLGA CORA.....181

TİYATRO SAHNELERİNDE TÜRKÇE SOSYALİZM

BİLGE SEÇKİN ÇETİNKAYA.....199

**1919 SEÇİMLERİNDE SOSYALİSTLER,
NUMAN USTA VE MESLEKİ TEMSİL**

EROL ÜLKER.....209

**BRÜKSEL'DEN İSTANBUL'A
MANİFESTO ÜZERİNE NOTLAR...**

MEHMET Ö. ALKAN.....233

YAZARLAR 245

ÖNSÖZ

AKINTIYA KARŞI KÜREK ÇEKMEK

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA

Toplumsal Tarih'in 2014 yılı Mayıs sayısında 2000'den sonra işçi sınıfı üzerine yayımlanan çalışmaları bir "bahar" olarak niteleyerek selamlamıştık. O özel dosya ve sonrasında Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın kitaplaştırdığı genişletilmiş hali elbette işçi sınıfına ilişkin çalışmaların her boşluğu doldurduğunu iddia etmiyordu. Bu alanda yeni yöntemlerle, yeni sorularla, yeni araçlarla yapılan yeni kuşak çalışmaların işçi sınıfı tarihine ilişkin çalışmalarda bir uyanışa yol açtığını müjdeliyordu sadece. O günden sonra da Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfı tarihi üzerine yapılan çalışmalar ne iyi ki her yıl zenginleşerek çoğalmaya devam ediyor. Yeni kuşak çalışmaların aslında jenerasyon anlamında yeni bir kuşak tarafından yapıldığını da kardeş dergimiz *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*'ın yine 2014 yılında yayımlanan bahar sayısında nedenleri ve bağlamıyla anlatmaya, tartışmaya çalışmıştım.

Elinizde tuttuğunuz kitaptaki bu dosya ilk olarak *Toplumsal Tarih* dergisinin Temmuz 2020 sayısında ama çok farklı bir şekilde yayımlandı. Aslında oluşturulmaya başlandı. Dergide yer kısıtı sebebiyle çok sınırlı bir şekilde kalem oy-

natan yazarlar kitap için ellerini korkak alıştırılmadan yazdılar. Yazılar ciddi bir şekilde gözden geçirildi ve genişledi. Hatta dosyanın yazarlarının yarısı yani üç yazarımız bu kitabın bütünlüğünü tamamlamak amacıyla tamamen yeni birer yazı kaleme aldılar. Mehmet Ö. Alkan da dosyada olmamasına rağmen kitabımıza katkıda bulunma inceliğini gösterdi.

O dosyada yapmaya çalıştığımız gibi bu kitapta da Osmanlı'da Marksizm ve sosyalizm üzerine yapılmakta olan yeni çalışmalara ışık tutmaya çalışıyoruz. Aslında burada da bir kuşak sorunuyla karşı karşıyayız. Bizden önce çalışmalarını hevesle okuduğumuz, çok şey öğrendiğimiz, hayranlık duyduğumuz daha “ilerici”, kendilerini sol düşünce dünyasında konumlandıran tarihçilerin çalışmaları “sınıf” ve “sosyalizm” kavramına tedirgin ve mütereddit yaklaşırlar, bu konular üzerine bilgi edinmek isteyenlerde hayal kırıklığı yaratırlardı. Tarihyazımında özellikle 1960 ve 1970'lerden sonra ortaya çıkan farklı ekollerde tespit edilebilen bu tutumun ilginç hikâyesi ve elbette kendisi ayrı bir dosyaya konu olmalı. Türkiye üzerine tarihyazımının sınıf çalışmalarına girişmek için 1990'lı yıllara kadar beklemek durumunda kaldığı gibi Osmanlı'da sosyalizmin, Marksizmin tarihine ilişkin ayrıntılı çalışmalar yapmak için de yaşadığımız on yılları beklemek durumunda kaldı. Osmanlı'da siyasal ideolojilerin tarihinde Marksizm ve sosyalizmden bahsetmenin mümkün olmadığı en yetkin çalışmalarda bile iddia edilebiliyordu. Hatta sosyalizm yerine Osmanlı'da “Sol Düşünce”den bahsetmek gerektiğinden bile dem vurulabiliyordu. Bu eğilim kendi yansımaları Türkiye'deki sosyalist ve Marksist örgütlerin kendi tarihlerine olan bakışlarında da buluyordu. Her örgüt ya da aydın kendi etrafındakilerde olduğu gibi geçmişte de kendi bildiğini düşündüğü sosyalizm ve Marksizme diğerleri vakıf olmadığı için Türkiye'de bu siyasal ideolojinin varlığından konuş-

manın mümkün olmadığını düşünüyordu. İşin ilginç sınıf çalışmalarında olduğu gibi sosyalizm ve Marksizm üzerine kalem oynatanlar herhangi bir tanım vermek ya da herhangi bir kuramsal tartışma yürütmek gereği de duymuyordu. Bu konudaki literatür artık ikinci el çalışmaların birbirlerini tekrar ettikleri sıkıcı ve kısır bir döngü içinde sıkışmış durumdadır. Bu tutum bugün sorgulandığı için sınıf çalışmalarında olduğu gibi Osmanlı'da sosyalist düşünce ve Marksizm üzerine yeni kuşak çalışmalar bugüne kadar bilmediğimiz bilgileri gün yüzüne çıkarırken yeni yorumlarla yeni tartışmaların da önünü açıyorlar. Tarihyazımında yer alan bahsettiğim yargının herhangi bir derinlikli ve ayrıntılı çalışmaya dayanmadığını da özellikle belirtmek gerekir. Yani aslında bu bir kuşaklararası yorum tartışması da değil. Bu kitaptaki çalışmalar bu alanda gerçek anlamda ampirik araştırmanın ve kuramsal tartışmanın yeni başladığına işaret ediyorlar. Her ne kadar bu konuları çalışmak ilk başlarda hem geçmiş kuşakların ön kabulleri hem de neoliberal dünya yüzünden adeta bir akıntıya karşı kürek çekmek anlamına gelse de bugün yeni kuşak çalışmalar bizlere artık yeni kapıları aralıyor.

Elinizde tuttuğunuz derleme benim “Osmanlıca Marksizm” başlıklı makalemle açılıyor. Bu makale yukarıda değindiğim bizim kuşakları hayal kırıklığına uğratan eski kuşakların neden bu alanda doyurucu çalışmalar yapmadıkları üzerine tarihyazımına ilişkin bir değerlendirme yapmaya ve kullanılması gereken kavramlara dair bir tartışma yürütmeye çalışıyor. Bu yazı daha sonra ele aldığı örnekler üzerinden ilgili Osmanlıca kaynaklara erişebilen bir kişinin o çağda Marksizmin ABC'sini öğrenebileceğini iddia ediyor.

Türk sosyalizminin tarihine ilişkin yeni çalışmalarıyla bilinen İ. Arda Odabaşı özellikle 1908 Devrimi öncesinde Selanik'te sosyalizm ile tanışan Müslüman/Türklere odaklana-

rak “Türk sosyalistlerinin” adeta tarih öncesine ilişkin çok önemli bir kazı faaliyeti yürütüyor. Odabaşı 1908 öncesinde Türkler arasında sosyalizm esintilerinin 1904-1905 yıllarından beri hissedildiğini ortaya koyuyor. 1908’den 1910 senesi sonuna dek Osmanlı Selanik’inde sosyalizm, canlı ve etkin bir düşünce ve hareket olarak ortaya çıkarken bunun sadece gayrimüslim Osmanlılar için değil, Türkler/Müslümanlar için de geçerli olduğunu gösteriyor. Odabaşı böylelikle her ne kadar Türklere odaklanmakla birlikte sosyalizmin tek tek etnik/dinsel gruplara indirgenemeyeceğini ve 20. yüzyıl başında Selanik’te “Osmanlı unsurlarına münhasır izole sosyalizmlerden ziyade, çok unsurlu ve unsurlar arası bir sosyalist alandan söz etmenin daha makul olduğu”na işaret ediyor.

Yaşar Tolga Cora Ermeni Hınçak Partisi’nin uzun soluklu öğrenci dergisi olan *Gaydz*’ı tanıtıyor. Kolaylıkla milliyetçi bir örgüt olarak kenara itilen ve Marksist çizgisi azımsanan Hınçakların çıkardığı bir öğrenci dergisinde ortaya konulan yayın hattı bu dönemi anlamak için yepyeni bir pencere açıyor bizlere. Cora, *Gaydz*’ın sosyalist düşünce yapısını açıklamaya çalışırken, yeni bir terminoloji geliştirmesi, Marksizmin sınıf, sınıf-çatışması, proletarya, burjuvazi, tarihsel-materyalizm, artık-değer gibi sosyalist düşünce sisteminin temelini oluşturan terimlerin kullanımını yaymasına ve özellikle bilim alanında yayımladığı çok sayıdaki makalede kullandığı “neolojizm” ile dilin gelişmesine de katkıda bulunduğunu gösteriyor.

Stefo Benlisoy ise Bulgar “dar” sosyalistlerinin tesiriyle Marksist sosyalizmin işçi sınıfı içerisinde yer bulmasında önemli rol oynamış ve II. Meşrutiyet İstanbul’unda ağırlıklı olarak Rumların oluşturduğu Türkiye Sosyalist Merkezi ya da İşçi Merkezi üzerinde duruyor. Bu çevre imparatorluğun sosyalist düşünce ve hareketler için uygun koşullara sahip olmadığına ilişkin tarihyazımında egemen olacak görüş-

leri tekzip edercesine, İstanbul'daki cılız işçi hareketi içinde önemli deneyimler yaratmıştı. Benlisoy Merkez'in kendi içine kapanık, salt propagandif bir aydınlar grubu olmanın ötesinde etkin bir işçi örgütlenmesi çalışması yürüttüğünü de gösteriyor. II. Meşrutiyet döneminde devrimci sendikalizmin İstanbul'daki etkinliğini ortaya koyması açısından da bu makalenin ilgi çekeceğini düşünüyorum.

Bilge Seçkin Çetinkaya 1908 Devrimi'nden sonra patlayan tiyatro salgını ve politik tiyatro hareketi içinde sosyalizmin nasıl Osmanlı sahnelerinde sahnelenen Türkçe oyunlarda arz-ı endam ettiğini gösteriyor. 1908 Devrimi'yle birlikte ortaya çıkan amatör tiyatro salgını ve devrimin tiyatrosunun sokak ve meydanlarda nasıl etkili olduğunu yazan Seçkin Çetinkaya sosyalizmin de hem olumlu anlamda hem de yerilmek için nasıl tiyatro metinlerine ve sahnelenen oyunlara girdiğini ortaya koyuyor. Sosyalizmin II. Meşrutiyet ve sonrasında nasıl kamusal olarak dolaşıma girdiğini göstermesi açısından bu makalenin çok değerli olduğunu düşünüyorum.

Mütareke Dönemi sosyalist hareketini son dönemde en iyi ele alan isimlerden bir tanesi olan Erol Ülker elinizdeki kiptaki makalesinde II. Meşrutiyet döneminde güçlenen sosyalist düşüncenin ve hareketin 1919 seçimleri çerçevesinde gelmiş olduğu durumu ve özellikle "Mesleki Temsil" düşüncesini değerlendiriyor. Ülker'in belirttiği gibi sosyalistlerin siyasal temsil konusundaki tutumları ve 1919 seçimlerindeki gelişmeler daha sonra Milli Mücadele yıllarında ortaya çıkacak komünist ve halkçı eğilimleri anlamak açısından bize çok değerli bilgiler sağlıyor.

Derlememizin son yazısında Mehmet Ö. Alkan Belçika'dan Türkiye'ye Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*'sunun izini sürüyor. Alkan'ın *Manifesto*'nun özellikle Türkçe çevirisinin yapılması sürecini tarihsel ola-

rak ortaya koyması *Kapital*'den sonra Marksizmin önemli yapıtlarının Türkiye'deki serüvenini tamamlamak açısından önemli bir boşluğu dolduruyor.

Bu kitapta okuduğunuz yeni kuşak çalışmalar her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de Marksizmin ve sosyalist düşüncenin/hareketin tarihini layıkıyla yazmak ve öğrenmek için yapılacak ne kadar çok şey olduğunu ortaya koyuyor. Bunu yaparken sadece yeni bilgiler ışığında yeni yorumlar yapmak gibi tarihyazımına ilişkin bir tartışma yapmakla kalmıyor, aynı zamanda 2021'de bu konunun hâlâ ABC'sini yazmaya devam ettiğimizi de gösteriyorlar. Bu da aslında sınıf çalışmalarında olduğu gibi Marksizmin ve sosyalizmin kendi tarihine ilişkin çalışmalarda da tarihyazımındaki liberal ve muhafazakâr ön kabullerin sol içerisinde dahi ne kadar güçlü olduğuna işaret ediyor. Bu kitap bizden yüz yıl önce bu topraklarda sosyalizm mücadelesini var etmeye çalışanların, geçtiğimiz yüz yıl boyunca yaşamış olduğumuz şekliyle değil de başka bir dünyanın kurulması için emek vermiş kişi, grup ve örgütlerin faaliyetlerine bir nebze ışık tutabiliyorsa amacına ulaşmış olacaktır.

Beyazıt, Mayıs 2021